
СТРУКТУРНО-ДИНАМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Сухенко Яна Валеріївна¹

¹Кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та особистісного розвитку, Державний вищий навчальний заклад «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України, м. Київ (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7440-2537>

Researcher ID: P-9693-2018

UDC: 159.99

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню структурно-динамічних особливостей особистісного потенціалу (ОП) як потенціалу саморегуляції педагогічних працівників. ОП розглядається як система, що включає три функціональних підструктури: потенціал самовизначення, потенціал реалізації, потенціал збереження. З'ясовано, що краще сформованими базовими компонентами ОП у педагогічних працівників є особистісна і соціальна ідентичність, копінгова стратегія вирішення проблем, усвідомлена саморегуляція діяльності; гірше виглядають показники задоволення життям, суб'єктивної оцінки щастя, стресостійкості, рефлексивності, самоорганізації, толерантності до невизначеності, осмисленості життя та копінгу, орієнтованого на пошук соціальної підтримки. Найкраще розвиненим серед структурних компонентів є потенціал збереження, що свідчить про кращу здатність педагогічних працівників до подолання ситуацій тиску та загроз, ніж ситуацій, які вимагають самовизначення й реалізації намічених цілей. Показано, що рівень розвитку та конфігурація структурних компонентів визначають загальний типологічний діапазон ОП, що включає 7 типів. Кожен з типів характеризує певний етап розвитку ОП, а їх поєднання у вигляді динамічної циклоїдної моделі відображає його структурно-функціональну динаміку. Емпірично доведено, що зростання, розкриття ОП пов'язане з зовнішнім ситуаційним контекстом і відбувається за умов двох типів: збільшення тиску, погроз, збереження та посилення невизначеності, обмежень на шляху реалізації цілей, що асоціюються з ситуаціями передкризовими і кризовими, або, навпаки – за умов зниження тиску і загроз, збереження або

Address for correspondence, e-mail : editpsychas@gmail.com
Copyright: © Yana Sukhenko

This is an Open Access journal, all articles are distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (CC BY-NC-SA 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/>), allowing third parties to copy and redistribute the material in any medium or format and to remix, transform, and build upon the material, provided the original work is properly cited and states its license.

подолання невизначеності, появи можливостей для реалізації наміченого, що співвідносяться з ситуаціями виходу з кризи, з посткризовим або посттравматичним ростом. В цілому обидва типи умов відповідають ознакам перехідного етапу розвитку особистості або розвитку як особистісному змінюванню. Рівень розвитку особистісного потенціалу залишається константним в дихотомічній ситуації «реалізації-самовизначення», що відбувається на тлі стійкого зниження тиску, загроз, тобто на етапі та в умовах стабільного розвитку особистості.

Ключові слова: потенціал самовизначення, потенціал реалізації, потенціал збереження, особистісні змінювання, ідентичність, індивідуальна освітня траєкторія.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогоднішній світ характеризується комплексом умов, які отримали назву «VUCA» та позначають його мінливість, нестабільність, невизначеність, складність, неясність або двозначність. Відповідно, й дослідження динамічної особистості, що є частиною динамічного світу, набуває пріоритетності в сучасних психологічних розвідках. Увага дослідників все частіше фокусується не стільки на адаптивних можливостях людей, скільки на їх здатності до зміни заданих умов, їх створенні та перетворенні «під себе». Особистісний потенціал (ОП) є психологічною категорією, що визначає наскільки благополуччя особистості та якість її життя залежить від неї самої. Роль педагогічного працівника, здатного подбати про власне життя в сучасних умовах, бути його творцем, ділитися своїми знаннями та вміннями з іншими в даному контексті набуває все більшої значущості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор.

Проблема розвитку ОП як реалізація потреби в самоактуалізації досліджується Т. Титаренко. Особливостям усвідомлення власного потенціалу в якості чинника самореалізації, самоздійснення особистості на її життєвому шляху в своїх роботах приділяє увагу С. Максименко. Розгляду ОП в контексті перехідних явищ, особистісних змінювань та посттравматичного росту присвячені наукові розвідки П. Лушина. ОП як потенціал саморегуляції та здатність проявляти себе саме як особистість досліджує Д. Леонт'єв. Також вивчаються базові компоненти ОП: оптимізм, самоефективність, копінгіві стратегії, життєстійкість, рефлексивність, саморегуляція та самоорганізація (О. Ішков, А. Карпов, Д. Леонт'єв, В. Моросанова, О. Расказова); особистісна автономія (О. Дергачова), толерантність до невизначеності (А. Гусев, Г. Солдатова), контроль за діяльністю (І. Васильєв, О. Мітіна), суб'єктивне щастя та задоволення життям (Є. Осіна); роль ОП в успішності професійної, навчальної діяльності (Т. Гордєєва, Д. Леонт'єв, О. Мандрикова, Є. Осін).

Виділення невирішених раніше час-

тин загальної проблеми, яким присвячується стаття. Питання щодо особливостей розвитку особистісного потенціалу в різних життєвих ситуаціях і контекстах залишається недостатньо розробленим і потребує спеціального вивчення.

Мета статті полягає в дослідженні структурно-динамічних особливостей особистісного потенціалу педагогічних працівників. Для її досягнення передбачено виконання таких завдань: проаналізувати особливості розвитку базових і структурних компонентів, а також особистісного потенціалу педагогічних працівників в цілому; дослідити динаміку ОП педагогічних працівників у загальному типологічному діапазоні.

Методика та організація дослідження. Дослідження базових компонентів ОП здійснено за шкалами задоволеності життям і суб'єктивного щастя (Д. Леонт'єв, Є. Осін), методикою «Особистісна та соціальна ідентичність» (О. Урбанович), оціночною шкалою соціальної адаптації та стресостійкості (Т. Holmes, R. Rahe), методикою визначення індивідуального ступеня вираженості рефлексивності (А. Карпов), опитувальником «Стиль саморегуляції поведінки – 98» (В. Моросанова), опитувальником діагностики особливостей самоорганізації (О. Ішков), опитувальником толерантності до невизначеності (Т. Корнілова), методикою «Індикатор копінг-стратегій» (Д. Амірхан), тестом смисложиттєвих орієнтацій (Д. Леонт'єв).

Учасниками дослідження стали 884 пе-

дагогічних працівника: 6,8% вихователі закладів дошкільної освіти, 38% вчителі, 26,1% працівники психологічної служби системи освіти, 29,1% керівники закладів загальної середньої освіти. Середній вік досліджуваних $m=41,4\pm 10,4$ років; чоловіків серед них 10,9%, жінок – 89,1%. Статистична обробка результатів включає аналіз описових статистик, частотний аналіз, факторний аналіз, порівняння за t -критерієм і проведена за SPSS.17.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Д. Леонт'єв розглядає ОП як «... здатність особистості проявляти себе як особистість, виступати автономним саморегульованим суб'єктом активності, що здійснює цілеспрямовані зміни в зовнішньому світі та поєднує стійкість до впливу зовнішніх обставин і гнучке реагування на зміни зовнішньої та внутрішньої ситуації» (Леонт'єв, 2011: 16). На його думку, людина, що володіє високим ОП, в різних ситуаціях буде діяти так, щоб її ситуація ставала кращою з точки зору критеріїв бажаного, на які вона орієнтується і які також можуть змінюватися, а з низьким – буде з високою ймовірністю виконувати дії, що йдуть на шкоду її інтересам і мотивами, що віддаляють її від бажаного (Леонт'єв, 2011: 501). В якості структурних компонентів ОП розглядаються: потенціал самовизначення, потенціал реалізації та потенціал збереження, що відіграють відповідну роль в ситуаціях невизначеності, реалізації, тиску та загроз. Аналіз підходу

Д. Леонт'єва (Леонт'єв, 2011) до розуміння ОП дозволяє: по-перше, дійти висновку, що ОП кожної людини розглядається ним як потенціал саморегуляції автономного саморегульованого суб'єкта активності та визначається певним типом; по-друге, розуміти певний тип особистісного потенціалу як потенціал, що забезпечує функціонування, динаміку (самовизначення, реалізацію, збереження) особистості в межах наявної ідентичності, системи смислів, цінностей; по-третє, оцінювати певний тип особистісного потенціалу як відповідний/невідповідний задачам збереження «основного в особистості» на фоні динамічності інших структур, доцільних їх змін і трансформацій, подолання певних внутрішніх і зовнішніх умов. Отже, Д. Леонт'єв досліджує ОП динамічної особистості, проте діапазон її змінюваності визнає фіксованим на «основному в особистості». Даною фіксацією визначається/забезпечується й типологічний діапазон ОП. Відповідь на питання щодо особливостей розвитку ОП в даному випадку, очевидно, пов'язана з лінійною логікою.

Нелінійна логіка розвитку ОП як переходу від одного до іншого його типу може бути проінтерпретована з позицій теорії особистісних змінювань П. Лушина. Особистість розуміється ним як відкрита динамічна система, що підтримує життя завдяки самоорганізації в єдності з середовищем і перебуває в постійному переході до різних форм ідентичності, при цьому особистісний розвиток розглядається в єдності стабільних і перехідних періодів. Осо-

бистісне змінювання визначається дослідником як базовий вимір особистості за логікою незворотного, нелінійного, малопередбачуваного процесу особистісного розвитку, що забезпечується в стабільних періодах – особистісним розвитком у межах існуючого особистісного потенціалу, в кризових – міжсистемним переходом до принципово нового потенціалу особистості та характеризується набуттям нової ідентичності (Лушин, 2005). Тенденцію особистості до самозбереження у формі нової ідентичності, так звану «перехідну форму», П. Лушин описує як п'ятистадійний соціально опосередкований процес. Примітно, що у відповідних стадіях відображається динаміка складових ОП. Так, здатність до самовизначення на стадіях перехідної форми проявляється в діапазоні від мимовільної дисоційованості особистості, через пошук нової ідентичності в зовнішньому плані, поглиблення дисоціації між «захопленою» та «вичерпаною ідентичністю» та соціальну десенсибілізацію, до ідентифікації з «ми-образом» і, зрештою, до власного перевизначення. Потенціали реалізації та збереження виявляються та реалізуються диз'юнктивно: на стадії «застою» – в традиційних і успішних способах свідомих дій; на стадіях «передтравми та травми» – переважно в автоматизованій оцінці, спонтанній поведінці; на стадії «толерантності» вони забезпечують розподіл відповідальності на соціальному рівні за те, що відбувається; на стадії відносної стабілізації – їх функціонування спрямоване на апробацію нових можливостей.

Інтеграція підходу П. Лушина до розуміння особистості та типології ОП дозволяє означити наступні динамічні особливості ОП: по-перше, певний тип ОП не є константним атрибутом особистості, він є адекватним певному етапу особистісного розвитку та змінювань; по-друге, розвиток ОП як зміна його типу(ів) асоціюється з переходом до нової ідентичності, породжується перехідними явищами та одночасно забезпечує їх, тобто, зміна типу ОП може розглядатися як індикатор перехідних явищ; по-третє, процесуально-змістова логіка переходів особистості до нової ідентичності відображає траєкторію розвитку ОП у визначеному типологічному діапазоні; по-четверте, траєкторія розвитку ОП співвідноситься з траєкторією особистісного розвитку в єдності його стабільних і перехідних етапів. Зрештою, суттєвим в контексті досліджуваної нами проблеми проектування індивідуальної освітньої траєкторії особистості є те, що динаміка ОП або траєкторія його розвитку (як зміна типів) може бути співвіднесена з динамікою індивідуальної освітньої траєкторії. По суті, це один із варіантів і орієнтирів дослідження освіти (в її змістово-процесуальному, соціально-психологічному вимірах) в якості чинника особистісного розвитку.

Специфіка розгортання ОП як реалізації найвищої потреби в самоактуалізації розкривається в працях Т. Титаренко. Постмодерна особистість розуміється нею як більш відкрита, гнучка, сконструйована сутність, яка змінюється під впливом численних життєвих

контекстів, різноманітних дискурсивних практик, існує насамперед інтерперсонально, є соціальною конструкцією та проявляється діалогічно. Тому і структура особистості розглядається нею не як жорстке ієрархічне підпорядкування певних рівнів, а як ризомна модель «... в якій кожна частка пов'язана (чи може стати пов'язаною) з іншою без заздалегідь заданого порядку, а сам зв'язок є неявним, неоднозначним, не ексклюзивним» (Титаренко, 2009: 9). Розвиток особистості є результатом прогресивних і регресивних, кількісних і якісних, зворотних і незворотних, стабільних і нестійких, спрямованих і стохастичних змін, які завдяки саморефлексії можуть кумулюватися в траєкторію життєвого шляху та призводити до підвищення рівня внутрішньої структурованості та здатності до самореалізації у нових життєвих умовах (Титаренко, 2009: 9-13).

Стосовно динаміки ОП дослідниця акцентується на його відкритості, що забезпечується соціальною природою особисті: «... особистість з її потенціалом ніким не задано, вона не розгортається, а конструюється, створюється в процесі взаємодії людини зі своїм оточенням» (Титаренко, 2009: 12). Психологічна його сутність розкривається у вимірі життєвих домагань, які є способом моделювання та коригування бажаного майбутнього, визначають напрямок саморозвитку й тим самим відкривають можливість актуалізації ОП (Титаренко, 2005). Дослідниця вважає, що ОП завжди частково ірраціональний, неусвідомлюваний, але частково й усвідомлений, і тран-

сцендуючий та стверджує, що «... існує відначальне ядро людських здібностей, у тому числі і особистісного потенціалу, яке мало залежить від соціалізації. Але є й така частка цього потенціалу, на яку все ж можна впливати ззовні завдяки силі бажань, вольовим імпульсам, відповідальності, почуттю честі, сприятливим умовам тощо» (Титаренко, 2005: 57). Обмеженість розвитку ОП вона також пов'язує з часом життя людини, границями, які задає природа, власними планами та очікуваннями, суспільними нормами, а також зі здатністю людини ефективно розробляти оптимальні стратегії функціонування, не виходячи з відведених часових меж (Титаренко, 2009: 210). Тож, аналіз розуміння феномену особистісного потенціалу в працях Т. Титаренко дозволяє розглядати його динаміку за ризоматичною логікою в певному типологічному діапазоні, що визначається біологічними, психологічними, соціальними чинниками; досліджувати траєкторій розвитку ОП як шлях реалізації потреби в самоактуалізації особистості, що резонує з вирішенням задачі «побудови моделей майбутнього» в термінах дослідниці.

В емпіричній частині ми спираємося на попередньо отримані результати щодо обґрунтування структури та розроблення типології ОП, використовуємо результати розподілу учасників дослідження за типологічними групами або типами розвитку ОП (Сухенко, 2019). На першому етапі вивчено особливості розвитку базових компонентів ОП педагогічних працівників, розраховано рівневі показни-

ки та визначено рівень їх сформованості (Таблиця 1).

Аналіз частотного розподілу свідчить, що більшість респондентів має середній рівень розвитку базових компонентів – від мінімальних 58,7% осіб за суб'єктивною оцінкою щастя і до максимальних 74,7% осіб за осмисленістю життя. Порівняння кількості осіб з низькими та високими показниками свідчить, що краще сформованими у педагогічних працівників є особистісна та соціальна ідентичність, копінгова стратегія на вирішення проблем, усвідомлена саморегуляція діяльності; гірше виглядають показники задоволення життям, суб'єктивної оцінки щастя, стресостійкості, рефлексивності, самоорганізації, толерантності до невизначеності, осмисленості життя, копінг, орієнтований на пошук соціальної підтримки.

На другому етапі за методикою системно-структурного аналізу складних об'єктів у психологічних дослідженнях, запропонованою В. Семиченко, вивчено особливості прояву структурних компонентів ОП (Семиченко, 2003). В даному випадку ОП розглядаємо як систему, а потенціали самовизначення, реалізації та збереження – як її підсистеми. Результати факторного аналізу дозволили уточнити компонентний склад підструктур, визначити тип взаємозв'язку в них та врахувати його при розрахунку інтегральних показників. Потенціал самовизначення позначається суб'єктивними та об'єктивними базовими компонентами: задоволення життям, особистісна та со-

Таблиця 1.

Особливості розвитку базових компонентів особистісного потенціалу педагогічних працівників

Базові компоненти	N	m±s	Рівень сформованості, % осіб		
			низький	середній	високий
Задоволення життям	578	19,7±3,8	19,7	63,8	16,4
Ідентичність	884	72,5 ±14.3	15,3	68,9	15,8
Суб'єктивне щастя	578	22,7±5,9	22,1	58,7	19,2
Стресостійкість	880	193,0±131,5	14,0	71,3	14,8
Рефлексивність	582	121,9±12,2	18,0	64,9	17,0
Саморегуляція	579	30,0±4,9	18,5	60,6	20,9
Самоорганізація	582	68,5±12,6	17,0	67,9	15,1
Толерантн. до невизнач.	902	56,4±7,5	17,0	67,9	15,1
Пошук соц. підтримки	585	17,2±3,5	19,8	63,8	16,4
Уникнення проблем	585	20,6±4,1	14,9	70,3	14,9
Вирішення проблем	585	23,9±3,5	8,5	72,8	18,6
Осмисленість життя	580	67,1±22,1	14,8	74,7	10,5

ціальна ідентичність, суб'єктивне почуття щастя та стресостійкість. З'ясовано, що здатність до самовизначення як ресурс стійкості особистості напряму залежить від того, наскільки людина відчувається щасливою та задоволеною життям, є соціально адаптованою, стресостійкою, має позитивну особистісну і соціальну ідентичність, тоді як висока насиченість стресових подій в її житті упродовж останніх 2-х років знижують даний показник. Потенціал реалізації пов'язаний з організацією цілеспрямованої діяльності в ситуаціях досягнення мети, реалізації власних планів, а в ситуаціях невизначеності – з її толеруванням як однією із стратегій просування до мети, імпліцитно представленої в свідомості. Він представлений такими компонентами як рефлексивність,

саморегуляція, самоорганізація, толерантність до невизначеності. Потенціал збереження в ситуаціях тиску, загрози, втрати смисловитих орієнтацій забезпечується різноплановими копінговими стратегіями (пошук соціальної підтримки, уникнення проблем, вирішення проблем) як інструментами їх подолання. Загальний показник розвитку ОП визначається на основі всіх 12 базових компонентів (Сухенко, 2019). На основі формалізованих і віднесених до відповідних рівнів даних, визначено середні значення для кожного структурного компоненту та ОП в цілому (Таблиця 2).

Порівняння за t-критерієм емпіричних та теоретичного середніх значень (m=2) свідчить, що у педагогічних працівників найвище

розвиненим є потенціал збереження ($p=0,032$). Очевидно, це є свідченням кращої їх здатності до подолання ситуацій тиску, загрози, аніж ситуацій, що потребують самовизначення та реалізації намічених цілей в умовах невизначеності та досягнення. За результатами частотного аналізу з'ясовано, що у досліджуваних переважає середній рівень розвитку окремих структурних компонентів і особистісного потенціалу в цілому. При цьому, достатньо ви-

одночасно й залежними змінними, що відображають вплив різних факторів на особистість, й незалежними – є предикторами особливостей поведінки та психологічного стану, в тому, що результативність ОП не визначається простою сумою його компонентів (Леонт'єв, 2011).

На третьому етапі визначалася специфіка розвитку ОП та його структурних компонентів в різнотипових групах педагогічних

Таблиця 2.

Рівень розвитку особистісного потенціалу та його структурних компонентів у педагогічних працівників (n=562)

Досліджувані параметри	m±s	t	Знач.	Рівень, % осіб		
				низький	середній	високий
Потенціал самовизнач.	1,99±0,38	-0,469	0,639	15,7	69	15,3
Потенціал реалізації	1,99±0,38	-0,498	0,619	15,9	69,8	14,3
Потенціал збереження	2,03±0,32	2,143	0,032	8,5	79,1	12,4
Особистісний потенціал	2,00±0,24	0,446	0,656	18,0	52,7	29,4

сока кількість респондентів з високим рівнем розвитку особистісного потенціалу (29,4%) на фоні меншої кількості осіб з високими показниками за окремими структурними компонентами (від 12,4% до 15,3%), ймовірно, вказує на неадитивність структурних компонентів і компенсаторно-підсилюючий характер взаємозв'язків між ними. Отримані результати частково підтверджують дані Д. Леонт'єва в частині специфіки системної організації ОП, яку він вбачає в певній універсальності окремих змінних, що відграють відповідну роль у ситуаціях самовизначення, реалізації, збереження; мають подвійну природу, виступають

працівників. Існування восьми типів ОП було обґрунтовано теоретично, сім з них отримали емпіричне підтвердження: низький або дефіцитарний тип ОП властивий 12,1% осіб (всі компоненти знаходяться в зоні від'ємних значень), високий або профіцитарний тип – 10,1% осіб (всі компоненти знаходяться в зоні додатних значень), інші 5 типів розподіляються між 77,8% педагогічних працівників та інтерпретуються як середні або перехідні типи в розвитку ОП з відповідною специфікою, їх структурні компоненти представлені як додатними, так і від'ємними значеннями (Сухенко, 2019). Даний типологічний діапазон розгляда-

ємо як змістово-динамічну характеристику ОП на різних етапах його розвитку та реалізації.

Оцифровка інтегральних змінних дозволила визначити середні значення для представників кожної типологічної групи. На Рисунку 1 типи ОП позначено аббревіатурою, наприклад: Сн – низький потенціал самовизначення, Зв – високий потенціал збереження, Рн – низький потенціал реалізації, наведено середні значення особистісного потенціалу та його структурних компонентів.

Аналіз наведених статистик з урахуванням рівня їх статистичної значущості (дисперсії розподілів значень в типологічних групах порівнювалися попарно за t-критерієм) дозволяє описати загальну динаміку ОП та його структурних компонентів. Найнижчим є показник особистісного потенціалу в першій типологічній групі (1,66). Потенціал самовизначення в його структурі проявляється найслабше (1,53), потенціал збереження домінує (1,77), потенціал реалізації займає проміжну позицію (1,69). В другій типологічній групі ОП є вищим ніж в першій ($1,82 > 1,66$, $p=0,000$) та нижчим ніж в третій ($1,82 < 2,00$, $p=0,000$). Потенціал збереження тут відіграє провідну роль і навіть підсилюється порівняно з першим типом ($2,19 > 1,77$, $p=0,000$), зростає й потенціал самовизначення ($1,71 > 1,53$, $p=0,001$), утім потенціал реалізації «просідає» ($1,55 < 1,69$, $p=0,007$). Тобто, розвиток ОП як перехід від першого типу до другого відбувається за рахунок підвищення потен-

ціалів збереження та самовизначення на фоні зниження потенціалу реалізації.

Показники розвитку особистісного потенціалу в третій (2,00), четвертій (2,03) та п'ятій (2,06) типологічних групах не мають статистично значущих відмінностей між собою ($p \geq 0,050$), але в третій групі ОП є вищим ніж в другій ($2,00 > 1,82$, $p=0,000$) а в п'ятій – нижче ніж в шостій ($2,06 < 2,20$, $p=0,000$). Тобто, дані три групи характеризуються однаковим рівнем розвитку ОП, що забезпечується поступовим зниженням потенціалу збереження (від 2,10 в другому типі до 1,86 в п'ятому, $p < 0,027$) на фоні коливально-компенсаторної динаміки потенціалів самовизначення та реалізації (підвищення потенціалу реалізації відбувається на фоні зниження потенціалу самовизначення та навпаки). Як бачимо, загальний рівень розвитку особистісного потенціалу в діапазоні другого-п'ятого типів є константною величиною, проте внутрішня його структура переформатовується за рахунок поступового ослаблення потенціалу збереження (як деактивації копінгових стратегій та підвищення осмисленості життя) та коливальної, взаємокомпенсуючої або взаємопороджуючої динаміки потенціалів реалізації (рефлексія, саморегуляція, самоорганізація, толерантність до невизначеності) та самовизначення (задоволення життям, ідентичність, суб'єктивне щастя, стресостійкість). Зрештою, п'ятий тип характеризується низьким потенціалом збереження, високими потенціалами самовизначення та реалізації.

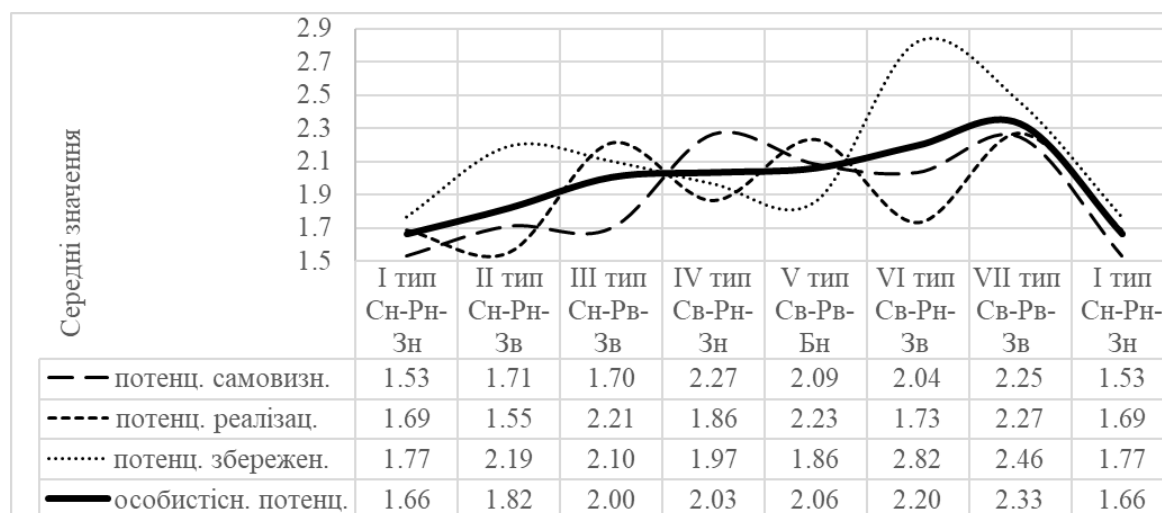

Рис. 1. Динаміка особистісного потенціалу та його структурних компонентів в загальному типологічному діапазоні

Особистісний потенціал шостого типу є вищим ніж п'ятого ($2,20 > 2,06$, $p=0,003$). Його зростання забезпечується підсиленням потенціалу збереження ($2,82 > 1,86$, $p=0,030$), що відбувається на фоні ледь помітної тенденції до згортання або константності потенціалу самовизначення ($2,09 \geq 2,04$, $p=0,486$) та вираженого спаду потенціалу реалізації ($1,73 < 2,23$, $p=0,001$). Така картина виглядає як парадоксальний розвиток особистісного потенціалу або його розвиток в умовах тиску, загроз та може асоціюватися з уявленнями про нелінійний розвиток особистості.

Сьомий тип особистісного потенціалу є найвищим ($2,33 > 2,20$, $p=0,026$). Діада «шостий-сьомий тип» характеризується зростанням потенціалів самовизначення ($2,04 < 2,25$, $p=0,030$) та реалізації ($1,73 < 2,27$, $p=0,000$) та зниженням потенціалу збереження ($2,82 > 2,46$, $p=0,000$).

Загалом, потенціали самовизначення та

реалізації у більшості типів або на більшості етапів розвитку ОП мають взаємокомпенсуючу динаміку та комплементарний характер зв'язку: там, де помітно знижується потенціал самовизначення, активізується потенціал реалізації, що виглядає цілком логічно – етап самовизначення передусе етапу реалізації цілей, а їх досягнення зумовлює визначеність з новими орієнтирами. Винятковим у даному сенсі є 6 тип, де обидва потенціали демонструють негативну тенденцію та засвідчують деактивацію як цілеспрямованої діяльності, так і процесів самовизначення, що компенсується активізацією третьої структури – потенціалу збереження. Майже на піку розвитку особистісного потенціалу йдеться про синхронне розвивання ідентичності, втрату сенсів, зниження показників задоволення життям і суб'єктивного щастя, рефлексивності, про бездіяльність, підвищення толерантності до невизначеності та активізацію копінгів. Тому шостий

тип, скоріш за все, є свідченням передкризової фази або фази «застою» в розвитку особистості. Перехід до сьомого типу позначається зростанням ОП до найвищого його рівня за рахунок мобілізації потенціалів самовизначення та реалізації на фоні зменшення ролі копінгів, що виглядає як намагання взяти ситуацію під контроль або, умовно кажучи, зберегти «відживаючу» ідентичність.

Якщо розглянути представлену на Рисунку 1 динаміку як циклоїдну модель розвитку ОП як потенціалу особистості, що дозволяє їй підтримувати власне життя завдяки самоорганізації в єдності з середовищем на етапах стабільного розвитку та переходу до нової ідентичності (за П. Лушиним), то наступна фаза розвитку ОП, як перехід від сьомого до першого типу, демонструє кризу, «розвал» ідентичності в повному сенсі даного слова – абсолютний мінімум за всіма структурними компонентами та ОП в цілому. Чергова фаза (перехід від першого до другого типу) позначається зростанням ОП за рахунок активізації процесів самовизначення та копінгових стратегій на фоні гальмування процесів реалізації, ймовірно через брак цілей або не достатню їх сформованість, і виглядає як фаза виходу з кризи та початку оформлення нової ідентичності. Перехід від другого до третього типу позначає вихід в етап стабільного розвитку ОП в межах досягнутого його рівня. Переходи в діапазоні третього-п'ятого типів характеризуються лише зміною конфігурації структурних компонентів ОП: компенсаторної динамі-

ки процесів самовизначення та реалізації в умовах стабільного зниження тиску, загроз, що не позначається на загальному рівні розвитку ОП та асоціюється з виходом у фазу/етап стабільного розвитку особистості та її ОП. Перехід від п'ятого до шостого типу ОП репрезентує у певному сенсі парадоксальний тип зростання ОП – як зазначено вище, воно відбувається на фоні зниження потенціалів самовизначення та реалізації, що у зовнішньому плані може пов'язуватися з ситуаціями невизначеності та перешкодами на шляху досягнення цілей, та забезпечується зростанням потенціалу збереження, активізацією копінгових стратегій в умовах втрати смисложиттєвих орієнтацій.

Висновки. Особистісний потенціал як потенціал саморегуляції є системою, що включає три функціональних підструктури: потенціал самовизначення, потенціал реалізації, потенціал збереження. Специфіка системної організації ОП визначається неадитивністю структурних компонентів і компенсаторно-підсилюючим характером взаємозв'язків між ними.

Краще сформованими базовими компонентами ОП у педагогічних працівників є особистісна та соціальна ідентичність, копінгова стратегія на вирішення проблем, усвідомлена саморегуляція діяльності; гірше виглядають показники задоволення життям, суб'єктивної оцінки щастя, стресостійкості, рефлексивності, самоорганізації, толерантності до невизначеності, осмисленості життя, копінгу, орієн-

тованого на «пошук соціальної підтримки». Найпотужнішим серед структурних компонентів є потенціал збереження, що засвідчує кращу здатність педагогічних працівників до подолання ситуацій тиску та загрози, порівняно з ситуаціями, що потребують самовизначення та реалізації намічених цілей.

Рівень розвитку та конфігурація структурних компонентів задають загальний типологічний діапазон ОП, який включає 7 типів. Кожен з типів характеризує певний етап розвитку ОП, а їх поєднання у вигляді динамічної циклоїдної моделі відображає структурно-функціональну динаміку ОП та розкриває її.

Підвищення рівня розвитку ОП відбувається за рахунок таких змін в його структурі: зростання потенціалів самовизначення та збереження на фоні статичності потенціалу реалізації; зростання потенціалу реалізації та зниження потенціалу збереження на фоні статичності потенціалу самовизначення; зростання потенціалу збереження та зниження потенціалу реалізації на фоні статичності потенціалу самовизначення; зростання потенціалів самовизначення та реалізації на фоні зниження потенціалу збереження. Рівень розвитку особистісного потенціалу залишається сталим за рахунок зниження потенціалу збереження та взаємокомпенсуючої динаміки потенціалів самовизначення та реалізації. Зниження ОП відбувається за умови синхронного зниження всіх структурних складових.

Циклічна динаміка ОП співвідноситься з різними етапами особистісного розвитку, що

репрезентуються чотирма фазами: фаза «застою-збереження» або передкризи, передтравми – перехід в діапазоні від п'ятого до сьомого типу ОП; фаза кризи або травми – перехід від сьомого до першого типу ОП; фаза посткризи або посттравми – перехід в діапазоні від першого до третього типу ОП; фаза стабільного розвитку – перехід в діапазоні від третього до п'ятого типу ОП.

Зростання, розкриття особистісного потенціалу пов'язане із зовнішнім контекстом та відбувається за умов: підвищення тиску, загроз, поглиблення/збереження невизначеності, обмежень на шляху реалізації цілей, що асоціюємо з ситуаціями передкризовими та кризовими, або, навпаки – умов, які позначаються зниженням тиску, загроз, стабілізацією або подоланням невизначеності, відкритими можливостями для реалізації наміченого та співвідносяться з ситуаціями виходу з кризи, з посткризовим або посттравматичним ростом. В цілому обидва типи умов відповідають перехідному етапу розвитку особистості або розвитку як особистісному змінюванню. Рівень розвитку особистісного потенціалу залишається константним в дихотомічній ситуації «реалізації-самовизначення», що має місце на фоні стабільного зниження тиску, загроз, тобто – в ситуаціях стабільного розвитку особистості.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі пов'язуємо з дослідженням взаємозв'язку між динамікою особистісного потенціалу педагогічних працівників та їх інди-

відуальними освітніми траєкторіями.

References:

Leontev D. A. ed. (2011). *Lichnostnyi potentsial: struktura i diagnostika* [Personal Potential: Structure and Diagnostics]. Moskva: Smysl [in Russian].

Lushin P. V. (2005). *Lichnostnye izmeneniia kak protsess: teoriia i praktika* [Personal Changes as a Process: Theory and Practice]. Odessa: Aspekt [in Russian].

Lushin P. V. (2017). *Khaos i neopredelennost: ot stradaniia – k rostu i razvitiu* [Chaos and Uncertainty: From Suffering to Growth and Development]. Kyev: Astraia [in Russian].

Maksymenko S. D. (2014). *Zhyttievyi shliakh osobystosti yak bazova katehoriia henetychnoi psykholohii* [The Personal Life path as a Basic Category of Genetic Psychology]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho derzhavnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Serii : Psykholohichni nauky*, 2.12, 5-13 [in Ukrainian].

Sukhenko Ya.V. (2019) *Strukturno-funktsionalna typolohiia osobystisnoho potentsialu pedahohichnoho pratsivnyka* [Structural and Functional Typology of the Pedagogical Employee's Personal Potential]. *Visnyk pisladyplomnoi osvity. Seriiia «Sotsialni ta povedinkovi nauky»*, 8(37), 116-130 [in Ukrainian].

Tytarenko T.M. (2005). *Osobystisnyi potentsial yak dzherelo zhyttievykh domahan* [Personal Potential as a Source of Vital Achievements]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, 12(15), 49-59 [in Ukrainian].

Tytarenko T.M. (2009). *Suchasna psykholohiia osobystosti* [Modern personality psychology]. Kyiv: Marych [in Ukrainian].

Semichenko V.A. (2003). *Opyit sistemno-strukturnogo modelirovaniya slozhnykh ob'ektov v psykholo-pedagogicheskikh issledovaniyah* [Experience in systemic structural modeling complex objects in psychological and pedagogical research]. *Problemi suchasnoyi pedagogichnoyi osvity*, 5, 253-266 [in Ukrainian].

Yana Sukhenko

PhD in Psychological Sciences, associate professor of the Department of Psychology and Special Development, University of Educational Management, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv (Ukraine)

THE STRUCTURAL-DYNAMIC FEATURES OF PEDAGOGUES' PERSONAL POTENTIAL

ABSTRACT

The article examines the structural and dynamic characteristics of personal potential (PP) as a potential for pedagogues' self-regulation. PP is considered as a system consisting of three functional structures: potential for self-determination, potential for realization, potential for preservation. The best formed basic components of the pedagogues PP are personal and social identity, copying strategies for problem solving, and conscious self-regulation of their activities. The indicators of life satisfaction, self-assessments of their happiness, tolerance to stress, reflexivity, self-organization, tolerance to uncertainty, meaningful life and the social support-seeking coping strategy are lower. The best developed structural components are the potential for preservation, which indicates that educators are better able to cope with pressure and threats than with situations requiring self-determination and goal imple-

mentation. The level of development and configuration of the structural components determine the overall typological PP range, which includes 7 types. Each type characterizes a certain stage of PP development, and their combination in the form of a dynamic cycloid model reflects PP structural and functional dynamics. The performed empirical study proves that PP growth and disclosure is related to the external situational context and occurs at two types of situation: either at increase of pressure, threats, continuous and increased uncertainty, restrictions on the way to the goals, associated with pre-crisis and crisis situations, or at pressure and threat reduction, uncertainty overcoming, emergence of possibilities for goal realization, associated with crisis overcoming, post-crisis or post-traumatic growth. In general, both types of conditions are characterized by existing transitional periods of personal development or development as personal changes. The level of personal potential development remains stable in the dichotomous situation of “realization - self-determination” against the background of low pressure and threats for a long time, i.e. in the conditions of stable development of a personality.

Key words: potential for self-determination, potential for realization, potential for preservation, personal changes, identity, personal educational pathway.

Сухенко Яна Валериевна

Кандидат психологических наук, доцент кафедры психологии и личностного развития, Государственное высшее учебное заведение «Университет менеджмента образования» Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев (Украина)

СТРУКТУРНО-ДИНАМИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЛИЧНОСТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПЕДАГОГИЧЕСКИХ РАБОТНИКОВ

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена исследованию структурно-динамических особенностей личностного потенциала (ЛП) как потенциала саморегуляции педагогических работников, который рассматривается как система, включающая три функциональных подструктуры: потенциал самоопределение, потенциал реализации, потенциал сохранения. Выяснено, что лучше сформированными базовыми компонентами ЛП у педагогических работников являются личностная и социальная идентичность, копинг, ориентированный на решение проблем, осознанная саморегуляция деятельности; хуже выглядят показатели удовлетворенности жизнью, субъективной оценки счастья, стрессоустойчивости, рефлексивности, самоорганизации, толерантности к неопределенности, осмысленности жизни, копинга на поиск со-

циальной поддержки. Самым развитым среди структурных компонентов является потенциал сохранения, что свидетельствует о лучшей способности педагогов к преодолению ситуаций давления и угрозы по сравнению с ситуациями, требующими самоопределения и реализации намеченных целей. Показано, что уровень развития и конфигурация структурных компонентов определяют общий типологический диапазон ЛП, включающий 7 типов. Каждый из типов характеризует определенный этап развития ЛП, а их сочетание в виде динамической циклоидной модели отражает и раскрывает его структурно-функциональную динамику. Эмпирически подтверждено, что рост, раскрытие ЛП связано с внешним ситуационным контекстом и происходит в условиях двух типов: увеличения давления, угроз, сохранения и усиления неопределенности, ограничений на пути реализации целей, которые ассоциируются с ситуациями предкризисными и кризисными или, наоборот – снижения давления и угроз, сохранения или преодоления неопределенности, появления возможностей для реализации намеченного, которые соотносятся с ситуациями выхода из кризиса, с посткризисным или посттравматическим ростом. В целом оба типа условий соответствуют переходным или кризисным этапам развития личности. Уровень развития личностного потенциала остается константным в дихотомической ситуации «реализации-самоопределения», которая происходит на

фоне устойчивого снижения давления, угроз, то есть на этапе стабильного развития личности.

Ключевые слова: потенциал самоопределения, потенциал реализации, потенциал сохранения, личностные изменения, идентичность, индивидуальная образовательная траектория.

Дата отримання статті: 01.09.2019

Дата рекомендації до друку: 16.09.2019

Дата оприлюднення: 30.09.2019